

IOAN MICU

CONSTANTIN BRĂTESCU ȘI CERCETAREA TRECUTULUI DOBROGEI

23 octombrie 1945 — 1970...

Un pătrar de secol de cînd moartea l-a surprins, cum afirma pe drept unul dintre foștii lui studenți, încă în plină activitate: „A fost într-adevăr un sfîrșit surprinzător, mai ales că toți așteptau să înceapă lucrările pentru examene și cursuri, fiind începutul anului universitar 1945—1946.“¹ Cînd mi-amintesc de toamna aceluia an de sfîrșit pentru el, căci l-am văzut în ultimele sale zile, dar fără să mă gîndesc atunci că va porni, nu după mult timp, *ad patres*, mă tulbură și acum imaginea suferinței îndurate de el cu stoicism, în trecerea prin grelele încercări ale unei boli care nu iartă, și totuși, în acele momente de chin, își alina durerile citind, studiind. Așa a fost cînd l-am văzut ultima oară.

Pe Constantin Brătescu am avut prilejul să-l cunosc acum mai bine de trei decenii și jumătate, în vara anului 1934, cînd, proaspăt licențiat în litere, obsedat de clasiци latini și de un Eminescu, inspirat al mării, îi prezentam un eseu fremător de valuri și răscolitor de adînci înțelesuri. Profesorul Brătescu, — cu a cărui siluetă eram într-un fel familiarizat, întrucît venea an de an, în vacanțe, vara, la mare, și apoi locuiam pe aceeași stradă — reîntors de pe meleagurile Bucovinei, lua mereu legătura, ca mitologul Anteu, cu pămîntul, ce-i rămăsese atît de drag, al Dobrogei. Era timpul pe care și-l dedica, fiind adeptul odihnei active, muzeului constănțean stabilit pe atunci în aripa stîngă a primăriei municipiului. Un an mai tîrziu aveam să-i fiu mai apropiat, grija de muzeul Constanței devenind, de atunci și pînă în 1948, preocuparea anilor mei tineri. Multe mi-a povestit el, în anii aceia de demult, căci, deși avea, numai în aparență, aerul unui om închis, era, în realitate, o fire comunicativă, de o comunicativitate ponderată, care genera încredere și simpatie. În jurul lui, de cum apărea în Constanța, foștii săi elevi

¹ Constantin Brătescu, *Opere alese* (Cuvîntul înainte), studiu introductiv de G. Nimigeanu, Ed. șt., Buc. 1967; vezi p. 18.

de la „Normală“, cei mai mulți învățători în diferite sate din județ, iar unii dintre ei institutori, aveau plăcerea să fie mereu în compania fostului magistrul.

De la el am aflat că numele de familie îi venea de la *Brătești*, un sat de pe lângă Roman, unde se născuse tătăl lui, învățătorul *Ioan Brătescu*, om dintr-o bucată și ales patriot². S-a stabilit mai târziu la Cișla, sat moldovenesc din nordul Dobrogei, în apropiere de Tulcea, fapt care a prilejuit înscrierea fiului său Constantin la gimnaziul din acest oraș dunărean, devenit pe urmă liceu clasic. Aici viitorul om de știință îndrăgește studiul limbilor greacă și latină, pasiune care, la terminarea cursului liceal, avea să-l avertizeze către secția clasică a facultății de filozofie și litere din București. Dar audierea unor cursuri, la o altă secție a Facultății, l-au fermecat și i-au schimbat cursul vieții. Au fost cursurile magistrale ținute de Simion Mehedinți. Farmecul lor în determină să părăsească studiile clasice și să îmbrățișeze, cu pasiune de neofit, studiul geografiei³, dar urmînd paralel și cursurile unor profesori ca Maiorescu, Onciul și Iorga, ultimi doi formîndu-l și pe latura investigațiilor istorice și îndrumîndu-l către lumea faptelor trecutului și interpretarea lor, în dorința nepotolită de a stoarce pînă și cea mai măruntă informație care ar fi putut să arunce o lumină favorabilă peste un trecut caracterizat prin carența datelor istorice. După studii de specializare în Germania, C. Brătescu își susține teza de doctorat în 1920, după terminarea primului război mondial, cînd, revenind în țară, desfășoară muncă instructivă la Școala Normală din Constanța, unde, încă de pe cînd eram elev la Școala de aplicație a acestei instituții ce pregătea învățători, l-am văzut eu întîia oară. Atunci înființează el, în 1920, *Societatea culturală dobrogeană*, împreună cu alți iubitori ai Dobrogei, și ducе o însuflețită activitate, a cărei expresie plină de viață era revista *Analele Dobrogei*, condusă, de el de la înființare pînă în 1938, cînd apare ultimul număr al valoroasei publicații, într-un întreit volum festiv. Deși, după patru ani, în 1924, devine profesor universitar la Cernăuți, revista, urmîndu-și directorul, continuă să apară în acest oraș, unde el a dus o muncă științifică neobosită, ca și după ce a fost traserat la Universitatea din București, la catedra ilustrată de Simion Mehedinți, care spunea cu mîndrie despre fostul student, acum urmașul său la catedră: „Putem afirma, fără teamă de eroare, că de la Herodot, părintele istoriei, geografiei și etnografiei, nimeni n-a privit cu mai mult interes și cu mai multă înțelegere ținuturile Dunării de Jos, decît geograful și etnograful Constantin Brătescu.“⁴

² Cf. *An. Dobr.*, XII, 1931, pp. 291—292 : necrologul semnat G. Coatu-Cerna.

³ „(...) dacă astăzi mă prenumăr printre geografii care activează în această țară, deviarea de la studiile clasice, cărora încă de pe băncile liceale eram hotărît a mă consacra, se datorește aproape numai farmecului personalității sale (= a lui Simion Mehedinți, n.n.) ca profesor și educator.“ (v. C. Brătescu, *Geograful Simion Mehedinți* — cuvîntarea inaugurală urmată de răspunsul magistrului — extras din *Revista geografică română*, anul II, fasc. II-III, 1939, tipografia ziarului Universul, Buc., p. 5).

⁴ V. cuvîntul lui S. Mehedinți ca răspuns la cuvîntarea inaugurală a lui C. Brătescu, în revista citată mai sus (3).

Încă în vremea studenției, C. Brătescu publica în *Anuar de geografie și antropogeografie*, editat de Simion Mehedinți, lucrarea *Dobrogea la Ovidius*⁵, în care afirma între altele că „din lunga serie de scriitori eleni și latini ce se perindă de la Homer pînă la căderea Romei — poeți, filozofi, istorici și geografi — abia se pot cita cîțiva care să fi vorbit din văzute despre ținuturile de la nordul și nord-vestul Mării Negre.“ De aceea, conchide el : „Cînd(...) un Polybius mărturisește că romanii nu știu multe despre ținutul din jurul Bizanțului din pricina depărtării, iar un Cicero afirmă că cel ce ar intra în Pontos s-ar simți ca și cînd ar intra în Ocean — nu e de mirare dacă și Ovidius (..) se socotește alungat la marginile lumii.“ Datele informative, știrile din scrierile exilatului au pentru noi, după părerea studentului C. Brătescu, cu atît mai mare valoare, cu cît se referă la „un ținut care pe timpul lui era destul de rău cunoscut“, iar importanța acestor informații este deosebită, întrucît ele sînt culese „nu din auzite“, ci „dintr-o destul de lungă experiență de șapte ani, cît a trăit printre barbarii de la Tomis“. Brătescu aprecia, deci, încă de atunci „valoarea obiectivă“ a știrilor transmise de sulmonez, făcînd abstracție de partea subiectivă a operei acestuia și rămînînd la „faptele ce se pot spicui aproape din fiecare elegie.“ Pentru el, Ovidius „apare ca un izvor prețios pentru înfățișarea fizică, dar mai ales etnografică a Dobrogei“. Tînărul studios, dublat și de un fin poet, nu omitea să remarcă în versurile exilatului tomitan „și stepa tristă a Dobrogei, cîmpiile goale acoperite cu pelin : *Tristia per vacuos horrent absinthia campos*,⁶ cîmpii diforme, unde nu zărești nici un arbore care să înveselească priveliștea cu frunzișul său și unde pămîntul ia înfățișarea mării : ...*et in terra est altera forma maris*.⁷ Amănuntele vieții geților și sarmaților, așa cum le găsim la Ovidius, tînărului cercetător îi par atît de prețioase, pe cît de sărace sînt la alți scriitori ai antichității, încît, mărturisirea el, „trebuie să primim cu multă mulțumire cele cîteva informații pe care le găsim în elegiile lui Ovidius, (...) mai ales pentru că prin Ovidius putem împlini oarecare lacune la contemporanul său Strabo, care povestește cele ce le povestește din auzite.“

La tolba ovidiană plină de informații pontice revine Brătescu, în mod aluziv, și alteori. Cînd, mai tîrziu, în iarna anului 1928—1929, la Constanța, termometrul coborîse, în cursul unei nopți de februarie, pînă la -26°C ., cînd frigul intens făcuse ca apa mării să înghețe în port și chiar în mare pînă la orizont, iar viscolul și furtuna, grămădînd sloiurile spre mal, oferea pe țărmul nostru aspecte ca-n mările polare, omul de știință C. Brătescu, în minte, fără îndoială, cu imaginea sciticei ierni ovidiene, nota în *Analele Dobrogei* : „Ne amintim de iarna grea pe care o descrie și poetul Ovidius în timpul exilului său la Tomis.“⁸ Într-alt loc, vorbind tot despre viscoalele ce se abat asupra Dobrogei;

⁵ *Anuar de geogr. și antropogeogr.*, II, 1910/11.

⁶ *Ex Ponto*, III, 1, 23.

⁷ *Ibidem*, III, 1, 20.

⁸ *An. Dobr.*, XI, 1930, pp. 215—217, în art. *Iarna anului 1928—1929 la Constanța*, semnat Sals, prescurtare a pseudonimului său *Salsovia*, după numele cetății romane omonime de pe anticul braț *Peuce* (Sf. Gheorghe) al Dunării.

consemnase anterior: „Atunci bălțile îngheață sticlă: îngheață și Dunărea peste care pot trece care grele, încărcate; ba chiar îngheață și apa mării pe o întindere de câteva sute de metri de la mal. Acest fapt a îngreuiat mult în antichitate și în evul mediu sarcina imperiului roman și bizantin în apărarea provinciei de popoarele barbare, care emigrau sau invadeau din stepele pontice în dreapta fluviului. Despre sarmații care se scurgeau iarna în imperiu cu carele lor scârțitoare peste gheața Dunării, ne vorbește poetul roman Ovidius, exilat la Tomis (...).“⁹

Fără a fi un *scriptor rerum*, C. Brătescu a abordat și probleme de istorie și de arheologie, dar totdeauna cu prudență și numai pe baza unor constatări bine sprijinite pe date riguros controlate, în dorința sa de a cunoaște cât mai multe din secretele trecutului Dobrogei și a înlătura astfel negurile ce-i stăpîneau de mult apusele timpuri. În cele ce urmează vom căuta să cuprindem în expunerea noastră câteva din investigările trecutului Dobrogei, așa cum apar ele în ceea ce Brătescu a dat publicității, căci oriunde îl duceau preocupările sale geografice, nu nesocotea și latura istorico-arheologică. Astfel, vorbind de lacul Mamaia și de insula Ovidiu, remarcă, pe mal și chiar sub apă, pe o lungime de 150 m., existența unor resturi de zidărie romană, care i se par a fi o conductă de apă, un canal îndreptat spre insula Ovidiu.¹⁰ Tratînd despre pămîntul Dobrogei, semnalează existența unor rămășițe arheologice romane în grindul Caraormanului și stabilește o relație de conjectură cu ceea ce amintea Plinius cel Bătrîn despre un «Conopon diabasis» (Vadul Țințarilor) și împăratul Constantin Porphyrogenetul despre «Conopa», indentificate de Brătescu cu o așezare umană antică și cu o gîrlă în grindul deja menționat.¹¹ Studiînd procesul de formare a lagunei Razelm, prin sedimentarea în înălțarea grindurilor, C. Brătescu relatează și de „vechea insulă continentală, acoperită de loess, pe care s-a înălțat cetatea antică a Istriei, (care) a devenit peninsulă în urma aceluiași proces de sedimentare.“¹² Tumuli dobrogeni i-au atras de asemenea atenția: „Tumuli numeroși se înșiră pe cumpăna apelor sau de-a lungul mării ori se adună grămadă la marginea așezărilor omenești străvechi, cum sînt cele de la Hîrșova, Isaccea, Istria, și mai ales cei de la Mangalia.“¹³ Sau într-alt studiu: „Valurile romane dintre Cernavoda și Ivrinez sînt năpădite de stuțușuri de arbori, arbuști și subarbuști, ceea ce arată că pădurea este posterioară epocii romane.“¹⁴

Luată în ordinea desfășurării faptelor istorice, lucrările — publicate de C. Brătescu în *Arhiva Dobrogei* și în *Analele Dobrogei*, refe-

⁹ C. Brătescu, *Clima Dobrogei*, în vol. *Dobrogea-cincizeci de ani de viață românească*, pp. 67—79.

¹⁰ *An. Dobr.*, XI, 1930, pp. 110—101.

¹¹ *Dobrogea — cincizeci de ani de viață românească*, Buc., Cultura Națională, în studiul *Pămîntul Dobrogei*, p. 40.

¹² *Ibidem*, pp. 40—41.

¹³ *Ibid.*, p. 64.

¹⁴ În același volum festiv al Dobrogei, v. studiul *Fitogeografia și solurile Dobrogei*, p. 91.

ritoare la trecutul provinciei noastre de la mare — constituie o familie nu mică la număr de odrasle care s-au distins diferit. Astfel, pentru informațiile pe care le oferă cunoașterii mai amănunțite, în antichitate, a coastelor Dobrogei precum și a întregii Mări Negre, el a publicat, în traducere românească, după originalul grecesc, două periple pontice, și anume :

a. *Periplus Ponti Euxini*, lucrare a lui *Flavius Arrianus*, scriitor care trăiește în sec. al II-lea e.n. și scrie acest înconjur al Mării Negre în anii 130—131 e.n., pe baza unui raport oficial înaintat împăratului Hadrian. Periplul cuprindea, în prima parte, descrierea călătoriei de la Trapezunt la Dioscurias (1—16), în a doua parte, descrierea călătoriei de la Bosporul tracic pînă la Trapezunt (17—25) și, în ultima parte, descrierea călătoriei de-a lungul litoralului Mării Negre, de la Dioscurias la Bizanț. Traducătorul, *Const. Lăzărescu*, director în acel timp al Liceului Mircea cel Bătrîn, a dat o versiune românească a părții referitoare la țarmul de nord-vest al Pontului Euxin, adică a acelei părți care ne interesează pe noi în mod deosebit.

b. *Periplul anonim al Pontului Euxin* care aparține unui scriitor bizantin de mai tîrziu (sec. al V-lea e.n.) și a cărui traducere o face Brătescu însuși după textul original bizantin (editat de C. Müllerus, *Geographi Graeci minores*, vol. I, Paris 1882). Într-o notă la cele două traduceri, C. Brătescu informează pe cititori că știri despre coastele Mării Negre în antichitate au mai dat o serie întregă de geografi, vreo 12 îi amintește și el, iar în afară de ei, Herodot, Strabo, Plinius cel Bătrîn etc., apoi Ovidius, Scymnus din Chios, Ptolemaeus, Hippocrates și alții. O remarcă deosebită face el cu privire la *Demetrius din Callatis*, care a lăsat posterității „o descriere foarte îngrijită a M. Negre“ și care este „cel dintîi geograf dobrogean, originar din Mangalia.“¹⁵

Pentru Dobrogea în sec. al II-lea, C. Brătescu traduce din *Geografia lui Claudius Ptolemaeus*, „cel mai însemnat și cel mai răspîndit izvor de informație (...) pînă în epoca Renașterii științelor, în sec. XVI“, cum îl caracterizează el ; fragmentele traduse din textul ptolemeic se referă la *Dacia*, *Moesia superior* și *Moesia inferior* și fac parte din cartea a III-a, capitolele VIII, IX și X.¹⁶

Despre o perioadă mai tîrzie, sec. al XI-lea, C. Brătescu extrage o serie de informații privind Dobrogea de la *Georgios Kedrenos*, din care a tradus un fragment care cuprinde unele relații deosebit de interesante referitoare la pecenegi și la starea înfloritoare din punct de vedere economic găsită de ei în acest ținut, căci se afirmă într-un loc : „(...) după ce trecură fluviul (Dunărea, n.n.), dădură peste o mare bogăție de vite și de vin și de băuturi cu miere, de care nici nu auziseră mai înainte.“¹⁷

¹⁵ Cele două periple și nota explicativă v. în *Arhiva Dobrogei*, vol. II, nr. 3, pp. 261—264.

¹⁶ v. *Dacia și Moesia după Ptolemaeus (sec. II e.n.)*, în *An. Dobr.*, IV, 4, 1924, pp. 49—63.

¹⁷ *An. Dobr.*, anii V și VI, 1924 și 1925, pp. 145—154.

În *Arhiva Dobrogei*¹⁸ C. Brătescu publică studiul *Nume vechi ale Dobrogei : Vlahia lui Asan, Vlahia Albă (1186 — sec XII)*, folosind însemnările călugărului minorit *Wilhelm de Rubruquis* care, în anul 1253, întreprinsese o călătorie „ad partes orientales“ și la tătarii din stepele Ucrainei, cu scopul de a-i cunoaște și de a transmite apoi apusenilor relații asupra lor. El numea țara de la gurile Dunării spre miazăzi „Valahia care este țara lui Asan“, în deosebire de Bulgaria care venea mai spre apus. Punctul său de vedere, relativ la determinarea teritoriului denumit „Valahia lui Asan“, și-l susține Brătescu, după 12 ani cu tărie, într-o recenzie a lucrării lui C.C. Giurăscu, *Despre Valahia Asăneștilor*, întrucât vedea că ceea ce susținea istoricul avea asemănări, în unele aprecieri și considerații, cu ce susținuse altădată el, geograful.¹⁹ Brătescu adunase date cu privire la Valahia lui Asan și de la alți scriitori și cronicari : francezul Geoffroy de Villehardouin, bizantinii Nicetas Choniates și Cinnamus, arabul Abulfeda, germanul Ansbertus — de aceea considera că deține această problemă și că și-a exprimat just punctul său de vedere, contestat de Giurăscu.

Tot în *Arhiva Dobrogei* publică studiul *Dobrogea la 1444 — Lupta de la Varna* în care prezintă de asemenea o serie de referiri la trecutul istoric al Dobrogei²⁰

Ocupându-se de *Leon Diaconus*, din a cărui operă scrisă în grecește *Războiul bizantino-rus între Ion Tzimisceș și Swiatoslav la Silistra*,²¹ a tradus după o ediție din Bonn (1828), C. Brătescu face o scurtă prezentare a acestui cronicar bizantin din sec. al X-lea, în care precizează că este „unicul și cel mai prețios izvor“ pentru războiul respectiv și că, deoarece „faptele povestite de el se leagă și cu istoria Dobrogei noastre“, a dat în traducere românească „acele pagini din istoria lui L. D. care în special ne privesc“, confirmând *iterum atque iterum* că oriunde C. Brătescu a găsit, la scriitorii antici sau medievali, ceva referitor la trecutul Dobrogei, a cules cu pasiune de albină meliferă.

Pe Brătescu l-a preocupat și numele Dobrogei. Într-un studiu *Dobrogea în sec. XII : Bergean, Paristrion*²² (însoțit de o hartă a Dobrogei după *Tabula itineraria Edrisiana*), utilizând informațiile date de scriitorii bizantini *Anna Comnena* (sec. al XI-lea) și pe cele găsite la geograful arab *Edrisi* (sec. al XII-lea), el ajunge la concluzia că Dobrogea, în sec. al XII-lea, nu era nicidecum o țară pustie, ci o provincie prosperă a imperiului bizantin, cu numeroase târguri și orașe, active din punct de vedere comercial, cu sate având populație românească. În acest timp românii din partea din partea locului începuseră să formeze mici voievodate în jurul unor cetăți ca : — voievodatele lui Tatu

¹⁸ *Arh. Dobr.*, vol. II, nr. 1, ian.-apr. 1919, pp. 18—31.

¹⁹ *An. Dobr.*, XII, 1931, pp. 302—304, unde C. B. recenzează lucrarea lui Giurăscu referitoare la Valahia Asăneștilor apărută în lucrările Inst. de geogr. al Universității Cluj, vol. IV, 1928—1929, pp. 109—124.

²⁰ *Arh. Dobr.*, vol. II, nr. 2, apr.-iunie 1919, pp. 96—115.

²¹ *An. Dobr.*, anul I, nr. 2, 1920, pp. 282—309.

²² *An. Dobr.*, anul I, nr. 1, 1920, pp. 3—38.

și Sacea ; iar un alt voievod, Seslav, stăpinea parte din ținutul dintre Dunăre și mare. Iorga²³, pe care se sprijină C. Brătescu, îi considera „pe acești voievozi din cetățile dunărene ale Dobrogei și stăpîni peste mici teritorii, asemenea ducatelor bizantine de graniță, (ca) primii organizatori ai unei vieți politice românești de la Dunărea de Jos“. Cele două nume, *Paristrion*, amintit de Anna Comnena, și *Bergean*, amintit de Edrisi, se referă, după C. Brătescu, la Dobrogea, primul dintre ele pîrînd a fi în acea vreme (opinia este a lui Iorga și Brătescu o citează întocmai) nu atît o indicație geografică anumită, cît un termen administrativ și militar.

Pentru o epocă posteroară (sec. al XIV-lea), călătorul *Ibn Batutah* îi furnizează un număr de știri pline de valoare despre trecutul Dobrogei, acest călător fiind, după părerea lui Brătescu, „un soi de Herodot al lumii musulmane“. El avusese misiunea să însoțească, în călătoria spre Constantinopol și la întoarcere, o principesă bizantină măritată la tătari și, în consecință, ocazia să străbată, la dus și întors, Dobrogea noastră²⁴. Călătorind iarna prin Dobrogea, el povestește lucruri la care traducătorul și comentatorul român s-a oprit cu un interes lesne de corelat, prin veridicul faptelor, cu lecturile din Ovidius referitoare la gerul dobrogean : „Era atunci, relatează călătorul arab, în miezul iernii. Eu îmbrăcai trei cojoace și două perechi de pantaloni, dintre care una dublă. Aveam în picioare încălțăminte de lînă și pe deasupra o altă pereche de pînză de in, dublată și, în fine, pe deasupra, o a treia pereche de borghály, adică din piele de cal blănită cu piele de lup. Imi făceam abluțiunile cu apă caldă lîngă foc, dar nu curgea o picătură care să nu fi înghețat pe dată. Cînd îmi spălam fața, apa atingîndu-mi barba, se prăfăcea în gheață și, dacă îmi scuturam barba, cădea promoroacă. Apa ce-mi picura din nas îngheța pe mustăți (...)“²⁵. Ovidius relatează situații quasi similare din timpul exilului său, care de mulți au fost puse la îndoială sub raportul veridicității, nu însă și de C. Brătescu, care i-a acordat increderea cuvenită.

O vie activitate a desfășurat Constantin Brătescu și pe tărîm arheologic, activitate la care era îndreptăți atît prin pregătirea sa clasică și preocupările privitoare la istoria Dobrogei, cît și prin dragostea cu care a lucrat la culegerea, de pe oriunde s-au aflat, a rămășițelor trecutului îndepărtat. De altfel, acest îndrăgostit de pămîntul și trecutul Dobrogei, așa cum s-a străduit să strîngă știri de la fiecare scriitor și călător trecut prin Dobrogea, de istoria ei. Chiar în cuvîntul *Către cetitori*, apărut în fruntea primului număr al *Analelor Dobrogei*, grupul de intelectuali constănțeni care hotărîse înființarea acelei *Societăți culturale dobrogene*, avea, între obiectivele sale, și „fundarea unui muzeu regional dobrogean“, cu motivația că „trecutul istoric atît de bogat al provinciei noastre, cu toate neprețuitele lui vestigii“ le oferă tuturor cercetătorilor, dar în primul rînd istoricilor și arheologilor „cîmp vast

²³ N. Iorga, *Cele dintii cristalizări de stat ale românilor*, în *Rev. istorică*, an. V, nr. 6—7, p. 103 și urm.

²⁴ *Ibn Batutah — un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV*, în *An. Dobr.*, IV, 2, 1923, pp. 138—156.

²⁵ *Ibidem*, p. 148.

de rodnică activitate și material prețios de studiu". Societatea culturală dobrogeană relua, trebuie să consemnăm acest lucru, firul tors, cu privire la înființarea unui muzeu, de înaintași. Puțini știu azi că se poate vorbi despre existența unui muzeu la Constanța încă înainte de întiul război mondial. Vasile Pârvan, în una din lucrările sale²⁶, comunică o serie de date foarte interesante și, bineînțeles, importante cu privire la originile înființării unui astfel de muzeu. Între dosarele Muzeului Național de Antichități pe anii 1911—1915, — dacă acestea mai există, nu știu, dar Pârvan relatează acest lucru — se află un raport al său (nr. 267 din 17 oct. 1911) și un ordin al Ministerului Cultelor (nr. 73.245 din 27 oct. 1911, seria B) care, după părerea cercetătorului Histriei, sînt „actele de înființare a Muzeului de Antichități din Constanța". Antichitățile constănțene constituiseră într-un timp o secțiune muzeistică locală sub conducerea profesorului N. Orghidan, iar după aceea — de la 29 septembrie 1912 — sub conducerea lui I. Ghibănescu, pe atunci director al Școlii Normale din Constanța. Astfel, cu antichitățile, mai înainte risipite, de la liceu, din port și de la primăria orașului, se organizase un muzeu local, întii în clădirea Școlii Normale, apoi într-o clădire din parcul comunal, căruia azi i-ar corespunde grădina din fața Teatrului de Stat. De reținut că primăria Constanței destinase încă de pe atunci, din 1917, un teren pentru construirea unui muzeu. Sprijin deosebit a avut Vasile Pârvan în Virgil Andronescu, primar în acea vreme al orașului, profesor de latină și creatorul, în 1903, al „Institutului Mircea-Vodă" din localitate²⁷, viitorul liceu de băieți. Prin îngrijirea acordată antichităților locale, Muzeul din Constanța putea servi, după mărturia părintelui arheologiei noastre, ca de exemplu multor orașe din țară. În acest stadiu înfloritor a fost găsit muzeul de primul război mondial. Cînd *post bellum* s-a făcut bilanțul celor rămase, din tot ce fusese adunat pînă atunci cu sacră străduință, nu se mai păstra decît foarte puțin...

Indată după război, prin via activitate culturală din cetatea de centru a Dobrogei, al cărei suflet a fost incontestabil C. Brătescu, s-a militat pentru două obiective majore : o revistă și un muzeu. Amîndouă aveau să fie realizate, în primul rînd revista, apoi, cam într-un deceniu, și muzeul. Torța gîndului luminos trecuse, așadar, mai departe ! Ceea ce gîndise Vasile Pârvan să înfăptuiască și într-un fel înfăptuise, dar numai cu privire la antichitățile din cuprinsul orașului Constanța, avea să ia o amploare deosebită, mult material arheologic fiind adunat cu ocazia sărbătoririi semicentenarului reintegrării Dobrogei (1928). Prin sîrguința societății culturale întemeiate sau, mai adevărat, prin strădania lui Constantin Brătescu, se realizează *Muzeul regional al Dobrogei*. Primăria municipiului Constanța, din îndemnul și ca rezultat al perse-

²⁶ Zidul cetății Tomi, în *Analele Acad. Române*, seria II, tom. XXXVII, *Memoriile secf. istorice*, Buc. 1915.

²⁷ Cf. broșura cu titlul : *Institutul Mircea-Vodă, liceu real, modern și clasic, curs comercial superior, director Virgil Andronescu*, Constanța, Tipografia „Ovidiu" H. Vurlis, 1903.

verenței în această direcție a lui C. B., ia sub oblăduire opera de susținere nu numai a muzeului, dar și de întreprindere a unor săpături arheologice, prin care să fie îmbogățit materialul muzeistic existent. Profesorii Teofil Sauciu-Săveanu și Grigore Florescu au dat un sprijin prețios acestei instituții de cultură, prin faptul că mare parte din materialul arheologic transportabil, rezultat din săpături, l-au dăruit muzeului, sporindu-i astfel zestrea documentară. Numărul monumentelor arheologice, descoperite în urma săpăturilor de la Capidava, executate ani în șir de Grigore Florescu, și intrate în muzeul constănean, scotea în evidență simpatia și interesul cu care era îmbrățișată această instituție muzeală de către arheologii noștri. Săpăturile în stațiunea neolitică de la Cernavoda făcută de Nestor I., pe atunci arheolog al Muzeului național de Antichități, cu fondurile puse la dispoziție de Muzeul regional din partea municipiului Constanța, au introdus de asemenea în muzeu un material foarte bogat, îndeosebi ceramic. Muzeul își mai sporea colecția de piese arheologice și prin descoperiri întâmplătoare, cum a fost aceea a sarcofagului cu simboluri, sau prin dăruirea unor colecții sau piese izolate, cum a procedat Pericle Papahagi, profesor de liceu și membru corespondent al Academiei Române, care a oferit o parte din colecția sa de antichități.

După o perioadă înfloritoare și de continuă și progresivă înzestrare, 1928—1938, muzeul avea să fie mutat într-o casă improprie de pe strada Ovidiu, azi demolată, unde și-a petrecut exilul de aproape doi ani, în condițiuni inacceptabile pentru singura instituție de acest fel din Dobrogea și într-un an care, pentru regimul burghez, marca o poziție de vîrf ! Un muzeu, cum era cel al Dobrogei, pune cu precădere problema unui edificiu special, încăpător, în care materialul adunat, ca și cel care urma să fie adus, să aibă spațiul necesar expunerii în bune condiții. Palatul cultural despre care guvernarea cîntaseră pe diferite voci ani de zile, dar se mulțumiseră doar cu punerea unei pietre fundamentale, bătută mai pe urmă de vînt, trecuse deja în lumea poveștilor. Soluția de moment a fost găsită : în locul unei construcții special afectate muzeului, a fost destinată, ca sediu provizoriu, clădirea din fața cazinoului, unde-i azi *Acvariul*.

Din 1940 pînă în epoca marilor înnoiri revoluționare din țara noastră, muzeul a continuat să-și ducă existența în acel edificiu — anexă, cu totul insuficient, fiind compus dintr-un *lapidarium*, în care, din mijlocul monumentelor epigrafice și sculpturale, atrăgea privirea vizitatorului, prin monumentalitate, Sarcofagul cu simboluri, și o a doua sală, flancată la intrare de doi stâlpi militari, unde se afla expusă în vitrine ceramică neolitică, greacă și romană. Pentru cunoașterea exponatelor, am publicat, la sugestia lui C. Brătescu și Gr. Florescu. «Călăuza vizitatorului în Muzeul regional al Dobrogei», încă în 1937 și un material de popularizare cu titlul „Muzeul regional al Dobrogei“.

Privind muzeul de azi al Constanței parcă n-ai crede că, pînă la forma de acum, să fi avut acest muzeu o istorie așa de variată...

Totuși, și în trecutul muzeului regional au fost momente înălțătoare, prilejuite de descoperirile arheologice sau de aducerea la muzeu

a unor piese de renume. Așa, în vara lui 1931 — eram student în anul I la filologie clasică — a făcut mare vîlvă descoperirea mărețului sarcofag de marmură care și azi, prin contrast cu celelalte, uimește și atrage privirile. Muzeul Regional al Dobrogei se îmbogățește, cum afirma C. Brătescu²⁸, și pe drept cuvînt, „cu o nouă comoară“ care scotea din anonim o instituție. „Prin proporțiile, calitatea și valoarea sa, scria Brătescu, întrece cu mult toate celelalte (sarcofage, n.n.) introduse în acest muzeu și reprezintă una din cele mai frumoase descoperiri arheologice ale anului“. Descoperirea, într-adevăr, făcuse, cum am spus, vîlvă! Presa locală și cea bucureșteană brodase pe seama descoperirii sarcofagului, senzațională desigur prin raritatea ei, o serie de ipoteze, una mai îndrăzneată decît alta, dar toate suferind, după părerile lui C. Brătescu, de „lipsa de seriozitate a argumentelor ca și de diletantismul autorilor“. În dorința de a se lămuri personal cu privire la problemele puse prin descoperirea acestui sarcofag tomitan, C. Brătescu a consultat bibliografia referitoare la astfel de monumente funerare ale antichității și a redactat, el cel dintîi, o lucrare serioasă, bine informată, cu titlul *Sarcofagul cu simboluri din Constanța* pe care a publicat-o în *Analele Dobrogei*, cu dublu scop: „spre a populariza oarecare cunoștințe asupra unor asemenea monumente funerare ale antichității, iar pe de alta, spre a pune la îndemîna arheologilor toate datele necesare privitoare la descoperirea cea nouă“. Constantin Brătescu n-a fost un arheolog, dar a prețuit, ca puțini alți, atît de mult vestigiile antice ale acestei părți a țării, încît n-a pregetat să stăruie în depistarea acestor rămășițe ale trecutului îndepărtat și în ocrotirea lor prin aducerea și adăpostirea lor în muzeu. În problema sarcofagului, fără să propună o soluție unică pentru simbolurile de pe fațada acestuia, a dat totuși, ca nespecialist, importante și apreciate detalii referitoare la data, locul și împrejurările descoperirii și a încercat să încadreze sarcofagul într-un tablou comparativ cules din monumentală operă a lui C. Robert²⁹. Cele trei ipoteze cu privire la interpretarea simbolurilor făcute de el sînt lipsite de orice pretenție de soluționare, cum și mărturisește cu modestie: „(...)nefiind inițiați, nu hazardăm nici o explicație, ci o lăsăm pe seama specialiștilor în materie (...)“.

Așa a fost Constantin Brătescu... Maestrul său Simion Mehedinți vedea în el, și nu fără dreptate, „un fel de preot al cultului strămoșilor săi de lîngă mare“, un alt Herodot, un om care „și-a închinat ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră o grijă mai plină de pietate decît a oricărui alt(uia)³⁰. Brătescu a fost omul de caracter, dublat de omul de știință, care a susținut cu sinceritate și cu vigoare că „pentru promovarea culturii într-un ținut, pe lîngă pregătirea științifică, mai e necesară și acea dragoste de neam și de țară, care să nu te lase pătruns de sentimentul dezrădăcinatului sau exilatului într-o margine de împărăție, de unde să vezi soarele strălucind numai asupra capitalei și asupra

²⁸ *An. Dobr.*, XII, 1931, fasc. 1—12, pp. 209—244.

²⁹ C. Robert, *Die antiken Sarkophag — Reliefs*, Bd. II, III, Berlin 1890, 1897 (citat de C.B. în lucrarea de la nr. 28).

³⁰ Din răspunsul lui S.M. la cuvîntarea inaugurală citată sub nr. 3.

munților, în prăpăstiile cărora să-ți afli în cele din urmă un tragic sfârșit³¹. În orice acțiune el înțelegea că trebuie „să stăpânească acea binefăcătoare lărgime de vederi“ pe care însă, afirma cu amărăciune, „din cauza luptelor și sectarismului partidelor politice, n-am reușit a o realiza“³².

Și a fost Constantin Brătescu un mare nemulțumit, cum s-au dovedit a fi în trecut mulți dintre oamenii de știință, literații și artiștii cu o înaltă conștiință cetățenească, mai ales pentru atitudinea de nerecunoaștere a muncii manifestată de politicienii vremii, cum se poate vedea dintr-o *rectificare*³³ făcută de el cu privire la adevărații editori ai volumului festiv „*Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească*“, tipărit la editura Cultura Națională din București³⁴. Într-o revistă³⁵, „inițiativa“ tipăririi volumului respectiv, adevărat monument de știință și cultură, era pusă pe seama unor personaje politice, ale căror nume amintite alături de al lui C. Brătescu, ar fi însemnat pentru el o impietate, căci adevărul era altul. „Inițiativa și concepția acestui volum ne aparține,³⁶ dovadă, între altele, și neplăcerile ce le-am avut într-un moment dat din partea oficialității, de a se arunca asupra noastră cheltuielile de tipar. Și tot așa stau lucrurile și cu inițiativa și concepția în organizarea expoziției jubiliare. Mai multe nu voim a pomeni aici. Atît putem afirma deocamdată că, pe cînd unii munceau fără odihnă pînă la limita de rezistență a sănătății lor, spre a se achita cu cinste, într-un timp atît de scurt, de obligația ce și-au luat-o — alții recoltau laude și osanale nemeritate din partea presei, inducînd în eroare pînă și pe oamenii de bună credință“³⁷.

Am căutat să prind, în cîteva pagini, un gînd mai mult de evocare, dar și de prezentare, desigur în linii mari, — căci o lucrare de proporții ar fi depășit scopul urmărit de noi — a unor aspecte din activitatea lui C. Brătescu, nu în domeniul de geografie și etnografie, lucru pe care l-a făcut în chip demn de laudă unul dintre studenții săi de altădată³⁸, ci într-un domeniu în care, deși n-a fost specialist, a adus contribuții ce nu merită să fie date uitării, și anume: investigările făcute de el în trecutul istoric al Dobrogei, perioadele antică și medievală, precum și străduința realizării, la Constanța, cu vestigiile antichității și evului

³¹ În cuvîntarea inaugurală (p. 4) citată sub nr. 3.

³² *An. Dobr.*, XI, 1930, p. 218.

³³ *Ibid.*, pp. 218—219.

³⁴ Vezi și nr. 11.

³⁵ *Cronica numismatică și arheologică*, an. VIII, nr. 83—88, iulie-decembrie 1928, p. 47 (citată de C.B. în *An. Dobr.*, XI, 1930, pp. 218—219).

³⁶ C. Brătescu lucrase la întocmirea acestui volum festiv împreună cu I. Georgescu, inspector școlar șef al jud. Constanța. Inițiativa editării le aparține, iar editarea vol. s-a realizat prin îngrijirea lor.

³⁷ *An. Dobr.*, XI, 1930, pp. 218—219, sub titlul *Rectificare* și semnat cu pseudonimul *Sals(ovia)*.

³⁸ E vorba de G. Nimigeanu care a realizat un lucru plin de merite: volumul de *Opere alese* ale maestrului său, precum și un *cuvînt înainte* și un *studiu introductiv* pentru care profesorul i-ar fi mulțumit cu siguranță.

mediu, culese de pe întinsul ținut dintre Dunăre și Mare, a unui muzeu regional. Am făcut acest lucru, la cei douăzeci și cinci de ani de la moartea lui, ca, după spusa cronicarilor noștri, faptele cele bune și făptuitorii lor să nu se risipească în negura timpului. Iar acum aș vrea să închei această evocare cu o măreață viziune avută de Const. Brătescu într-o poezie a sa, *Reverie antică*³⁹, fiindcă el a fost și un poet cu deosebite resurse lirice. Tabloul antic din reveria lui este al unei senine nopți de vară la Pontul Euxin..., dar versurile poetului Salsovia, în care viziunea Tomisului antic se îmbină cu aceea a unui viitor de aur înfăptuit aici, pe pământul străvechi al Scythiei minore, sînt mai în măsură să exprime această viziune peste milenii. De aceea să-i scandăm versurile : „Era senină noaptea și apele senine / purtate de zefiruri pe tremurul lor lin / corăbii călătoare cu pînzele latine / treceau tăcut prin umbră pe Pontul Euxin... / Și cum privea poetul de sus, de lîngă turn, / măreața feerie a nopții înstelate, / el pare dus cu gîndul în veacul lui Saturn ; / ca-n vis ascultă marea cum cîntă sub cetate. / „Frumoasă ești, o ! Tomis, a Scythiei cunună !“ / șoptește — acum, în lacrimi, poetul cel străbun. / E vis sau e aeve ? Dar din argint de lună / el vede cum răsare bătrînul zeu Neptun. / Se-nalță din adîncuri în dreapta cu trident / și algele-i atîrnă din creștet și din barbă ; / el spune-o profeție privind spre occident, / în jur îi sar delfinii, iar marea stă să fiarbă, / „Cetate a durerii pe întristat pămînt ! / Ți-or spulbera barbarii penații tăi din vatră ! / N-o rămînea din tine nici piatră peste piatră ! / Vei ști ce e pierirea și spulberul în vînt ! / Dar mîndră vei renaște, ca Pheonix din cenușe, / metropolă măreață în Pontul Euxin, / cînd munții revârșă-vor spre-a tale vechi cătușe / o nouă semînție din sîngele latin“.

³⁹ Publicată în *Analele Dobrogei*, anul I, nr. 1, 1920, pp. 114—115 și semnată cu inițiala B.